de editorii precedenţi, fără să citeze decît una singură (la întîmplare şi fără menţionarea autorului), bazîndu-se pe afirmaţia că lacuna trebuia să aibă 4 sau 5 cuvinte (dintre care nu putea lipsi, după opinia autorului, verbul *est*) şi nu unul singur.

În afara aparatului critic, ediţia este prevăzută cu două serii de adnotări : una, care însoţeşte textul, şi este intitulată *Testimonia*, cealaltă, care se referă la traducere, şi constituie comentariul propriu-zis. În capitolul „testimoniilor", înţelese într-o accepţiune foarte largă, sînt înglobate, pe lîngă referiri la pasajele din Cicero şi din alţi autori care dezbat aceeaşi problemă, şi adnotări cu obiect total diferit, privind : bibliografia modernă a textului, prezentată critic (la p. 109, n. 1, de exemplu, se dă nu numai lista lucrărilor care au tratat problema isonomiei epicureene, ci şi pe a acelora care, tratînd despre epicureism, *de isonomia nihil dicunt*), semnalarea unor fapte de sintaxă, mai ales în legătură cu acceptarea unei lecţiuni (la aceeaşi pagină, nota 6 : *post* primum *non deesse apodosin, ut uult*...). S-ar putea crede că au fost grupate sub acest titlu toate comentariile privind textul propriu-zis, ceea ce ar constitui o justificare a extinderii noţiunii de *testimonia*. Cu toate acestea, adnotări de aceeaşi natură, inclusiv justificările adoptării unor lecţiuni, pot fi întîlnite foarte adesea şi în comentariul exegetic (astfel, numai la p. 146 şi 147 se pot citi nu mai puţin de trei note — p. 146, n. 2, p. 147, n. 1 şi 3 — de critică textuală).

O dificultate majoră pentru consultarea ediţiei rezidă în faptul că traducerea se află destul de des pe altă pagină decît cea opusă textului : din cauza abundenţei notelor, se întîmplă în unele cazuri ca textul să fie întrerupt pe un interval chiar de 6 pagini (textul de la p. 111 continuă la p. 117, paginile 112—113 fiind ocupate numai de note, paginile 114—116 de traducerea textului care u r m e a z ă la p. 117—119 !).

Aceste defecte sînt cu atît mai regretabile, cu cît comentariul în sine este extrem de interesant şi reflectă cu consecvenţă rezultatele investigaţiilor personale ale autorului, însoţite de critica nuanţată a fiecărei opinii formulate de filologi sau de istorici ai filozofiei ciceroniene.

Cu toate inconsecvenţele şi inegalităţile ei, ediţia lui M. van den Bruwaene (care urmează să continue cu celelalte două cărţi, cum rezultă dintr-o notă de la pagina 191) reprezintă un efort remarcabil de clarificare şi de sinteză, de care va trebui să se ţină seama în studiile privind atît de complexele probleme ale filozofiei ciceroniene[5].

Sebastiana Popescu

DANTE NARDO, *Il „Commentariolum petitionis". La propaganda elettorale nella „Ars" di Quinto Cicerone*, Padova, Liviana Editrice, 1970. 225 p.

Cartea, interesantă prin natura însăşi a subiectului pe care-l abordează, captivează de la început atenţia cititorului prin calităţile autorului — extrem de fin simţ al nuanţelor, amplă informaţie bibliografică, vastă cunoaştere a datelor istorice, lingvistice, stilistice, psihologice — şi prin tehnica tipografică. Primele 137 de pagini sînt consacrate problemei autenticităţii *Comentariolum*-ului. De la p. 141 pînă la p. 244 autorul se ocupă de stabilirea textului, ultimele pagini fiind ocupate de textul însuşi al operei discutate.

---

[5] Se pot constata destul de numeroase erori tipografice şi neglijenţe tehnice, din care semnalăm numai cîteva : p. 26, r. 6 : Appolonius, p. 29, n.3 : appelabatur ; peste tot apare citat Kühner-Steegmann (de exemplu, p. 129, n. 4 şi 6), p. 129, n.5 : K. von Frist ; acelaşi volum, 54, din revista B.Ph.W., este atribuit anului 1934 (corect) şi 1939 (greşit) ; p. 119, ultimul rînd al aparatului lipseşte orice indicaţie de sursă pentru varianta *in se*.

Autorul supune unei discuţii atente argumentele aduse de A. Eussner (1872), F. Bücheler (1869), Hedrickson (1892), E. Bruhn (1908), Laurand (1938), Münzer (1943), W. S. Watt (1958), Hofmann-Szantyr (1965), Frassinetti (1967). Am insistat asupra celor mai de seamă autori care s-au ocupat de această problemă, spre a se putea vedea cît de mult timp a fost în atenţia cercetătorilor şi spre a sublinia mai ales faptul că autorul cărţii este aproape la zi cu informaţia.

După părerea noastră argumentele convingătoare prin care autorul susţine concluzia finală — *Comentariolum*-ul a fost conceput de Marcus, scris de Quintus şi publicat de Atticus în scopuri de propagandă — sînt următoarele: 1. Concordanţa perfectă între profilul ideologic al lucrării în discuţie şi evoluţia politică a lui Cicero. 2. *Comentariolum*-ul nu putea fi compus în orice epocă de un cunoscător al operelor lui Cicero, fiindcă: a) cuprinde detalii care nu se mai întîlnesc în nici o altă operă; b) faptele şi ideile sînt puse într-o lumină specifică momentului despre care este vorba; c) evită locurile comune, caracteristice unei lucrări de compilaţie. 3. Lungimea scrierii arată cît se poate de clar destinaţia publicitară pentru care a fost scrisă, mai ales că în această scrisoare nu se întîlneşte nici un cuvînt grec, citatul din Epiharm fiind dat în limba latină. 4. Invectiva împotriva lui Antonius şi Catilina, cît se poate de circumstanţiată, nu se poate explica decît dacă se are în vedere existenţa unui public şi se iau în considerare scopuri de propagandă. În felul acesta socotim că a fost suficient demonstrată teza susţinută de autorul cărţii, care a respins cum se cuvine teoria conform căreia *Comentariolum*-ul ar fi fost scris de un anonim într-o epocă mult mai tîrzie.

Autorul supune unei atente şi minuţioase analize textul şi ajunge la concluzia că, dintre toţi codicii care au fost apreciaţi în trecut, singur Monacensis 361, deşi nu lipsit de interpolări, oferă cele mai multe lecţiuni bune. Am vrea să dăm un singur exemplu de felul judicios în care examinează autorul problemele de text controversate. În paragraful 9 al textului latin autorul adoptă următoarea formă: *Quod Antonius umbram suam metuit, hic ne leges quidem, natus in patris egestate, educatus in sororis stupris, corroboratus in caede ciuium.* Cuvîntul care comportă deosebiri în manuscrise şi la editori este *sororis*. Codicii deteriores au sororis, lecţiune adoptată de Bücheler, Müller, Purser, Constans, în timp ce Watt propune *sororiis*, H. F. Sjörgen optează pentru *sororum*, iar HDVL pentru *sorore*. Nici nu încape îndoială că lecţiunea *sorore* trebuie respinsă de plano. Rămîn lecţiunile *sororiis* şi *sororum*. Forma *sororiis* ar fi un artificiu stilistic cu totul nelalocul lui în acest pasaj, iar adăugarea unui *i* se explică uşor prin posibilitatea erorii de transcriere sau copiere după dictare. *Sororum* este un genitiv plural emfatic, iar *sororis* se acordă foarte bine cu *patris*.

In concluzie, se poate spune că autorul a izbutit să scrie o carte bine documentată, în care calităţile autorului sînt susţinute de o erudită şi minuţioasă cercetare.

N. I. Barbu

OVIDIVS, *Amores*, edidit H. Bornecque, Paris, Les Belles Lettres, 1966, 101 p. (Collection Calliope).

Casa editoare „Les Belles Lettres" a inaugurat recent o nouă colecţie, „Calliope", cuprinzînd texte greceşti şi latine, fără traducere, cu aparat critic, prevăzute cu scurte prefeţe redactate în latineşte. Volumele sînt prezentate într-o elegantă legătură „suplă". Limitată,